

О ПРОБЛЕМУ „ИЗВОЗА” ОЛОВНИХ ПЛОЧИЦА КУЛТА ПОДУНАВСКИХ КОЊАНИКА

Адам Н. Црнобрња

Народни музеј Србије, Београд

Бојана Б. Племић

Академија струковних студија Београд

e-mail: ancrnobrnja@gmail.com | Прегледни рад

Примљено: 24. 5. 2022. | УДК: 904:739.5"652"(497.11)

Прихваћено: 3. 8. 2022. | 343.71:903/904(497.11) 351.853(497.11)

Апстракт: У раду је указано на проблем „извоза” оловних плочица тзв. култа подунавских коњаника са наше територије, које судећи по релативно скоријим подацима у литератури, у изузетно великом броју завршавају на европском тржишту антиквитета и у приватним колекцијама. Из тог разлога скренули смо пажњу на путеве њихове дистрибуције, те вероватно постојање развијених ланаца за такву трговину, уз посебан осврт на све израженију улогу интернета и разних видова онлајн-комуникација у тим процесима. С обзиром на то да је највећа последица активности нелегалних трагача заправо девастирање археолошких локалитета, што условљава и недостатак драгоцених сазнања које нам у погледу проучавања овог култа може пружити сам археолошки контекст, разматрали смо у којој мери је оваква ситуација допринела губитку научног дискурса. Будући да се према актуелним сазнањима више стотина непубликованих оловних плочица налази у приватним колекцијама, поставља се питање колико је уопште у овом тренутку реално говорити о финалној типологији, иконографским варијантама или хроничном недостатку натписа који мучи истраживаче овог мистериозног култа. Уз још једно подсећање на обавезе струке и надлежних, те законског оквира који се односи на овде изнету проблематику, надамо се да овај рад може представљати својеврстан апел на неопходност заустављања овде приказаних негативних трендова у погледу „извоза” не само оловних плочица тзв. култа подунавских коњаника већ и другог археолошког материјала са тла Србије.

Кључне речи: подунавски коњаник, оловне плочице, нелегална трговина, извоз, археолошки контекст, девастација

Археолошки материјал који припада тзв. култу подунавских коњаника налази се у средишту научних интересовања већ више од столећа (Tudor 1976, 23–51). Томе свакако доприносе његове карактеристике које нису уобичајене за касноримске култове, будући да га сасвим ретко прате епиграфска сведочанстава, док је његова иконографија комплексна и донекле променљива. Управо из тог разлога поједини аутори су сматрали да овде не може

бити речи о култу, већ пре о предметима са функцијом амулета (Cumont 1938; Giglioli 1951; Clauss 2006), док је недостатак стандардизоване иконографије приписиван хетерогеној структури римске војске, која је могла бити носилац оваквих уверења (Tatcheva 2000, 244–245). Додатно, мишљења истраживача у погледу сакралног стожера овог култа још увек су на нивоу претпоставки, те нема општеприхваћене доктрине као његовог коначног разрешења.

Данас постоји више предлога и за сам назив култа, иако је у колоквијалној употреби најчешћи, горе поменути, *култ подунавских коњаника*. Овај назив првенствено је проистекао из тумачења која су коњанике видела као главне фигуре култа, кроз покушаје да се они идентификују као Кабири или Диоскури, док се њихова иконографија поредила са Тракким коњаником (Tudor 1976, 137–142). Са појавом првих синтетских корпуса и прегледних радова који су разматрали типолошке и иконографске карактеристике налаза, преовладало је мишљење да се ради о аутохтоној појави типичној за подунавске провинције Римског царства, што је и условило овај назив култа (Iskra-Janošić 1966; Ochsenchlager 1971; Tudor 1976). Паралелно са оваквим интерпретацијама, од почетка је био заступљен и правац који је женску фигуру окружену коњаницима сагледавао као централно божанство (Tudor 1976, 104–109), док је преседан у изучавању култа представљао предлог Љ. Зотовић да се његов назив преиначи у *култ лунарне богиње*, према њеној идентификацији богиње са Луном (Zotović 1998).¹ Коначно, на основу новијег налаза оловне иконе са натписом DOMINO, са простора римског града *Quadrata* у северном делу Горње Паноније, култ о коме овде расправљамо доведен је у везу са божанским паром *Domnus/Dominus* и *Domna/Domina*. Њихове посвете познате су са истоветне територије простирања као и тзв. култ подунавских коњаника, те су тако камени рељефи и оловне иконе њему приписани, протумачени као редуцирана верзија култне слике ове дијаде (Szabó 2017).

Чињеница да до сада нису пронађени архитектонски остаци неког храма посвећеног божанствима о којима је овде реч, представља додатну проблематику за изучавање његове праксе.² Ако се то има у виду, уз све

¹ Упркос томе, бројне су и другачије интерпретације ове богиње (Ertl 1996; Бенцаревић 2011; Plemić 2013; Malbašić 2021, 242–248). Такође, поједини аутори сматрају да је Сол у квадриги, присутан у највишој зони појединих типова оловних икона, заправо централно божанство култа (Tóth 2003, 467–480).

² На претпоставку о постојању таквих светилишта упућује и сам ликовни репертоар заступљен на оловним иконама појединих типова, где се прикази храмова обично јављају у најнижој зони (Јованова 1995; 1999; Iconomu, Chiriac 2004, 83, fig. 1; Malbašić 2021, 80–82). Такође, велика концентрација налаза у појединим областима навела је истраживаче на помисао о локацијама светилишта, на пример у Сирмијуму и околини (Szabo 2017, 107, 124), или у другим деловима провинције Доње Паноније, односно данашњег Срема (Malbašić 2021, 225).

горе изнете недоумице, познавање археолошког контекста налаза један је од најдрагоценијих видова сазнања о евентуалним начинима поштовања овог култа, као и о социјалном статусу дедиканата. Нажалост, будући да је процентуално врло мали број споменика нађен у склопу археолошких истраживања, док већина представља случајне налазе који су путем откупа доспели у музеје, недостатак контекста је и више него уочљив. Таквој ситуацији значајно доприноси и интензивна активност нелегалних трагача на нашој територији, који путем метал-детектора релативно лако налазе оловне плочице које припадају овом култу. На тај начин долази до крајње забрињавајућег „извоза” великог броја таквих примерака на европско тржиште антиквитета, одакле се наставља њихов пут ка приватним колекцијама. Из тог разлога, овом приликом намера нам је да укажемо не само на размере овакве нелегалне трговине већ и на њене озбиљне последице у погледу девастације домаће археолошке баштине и губитка научног дискурса.

Заступљеност налаза култа подунавских коњаника

Иако је први синтетски корпус споменика тзв. култа подунавских коњаника настао још 1969. године, са допуном каталога и свеобухватном анализом из 1976. године (Tudor 1969; 1976), његова актуелност очувана је до данас, те он још увек представља значајно полазиште за даља сагледавања. У њему је евидентирано укупно 232 споменика, који су обухватили мермерне и камене рељефе, бронзане и оловне плочице, теракоте и геме, док је значајно истаћи да је број мермерних рељефа био доминантан са 104 примерка, као и да су оловне плочице бројале 92 примерка (Tudor 1976, 60). Додатно, од укупног броја тада познатих налаза, археолошки контекст био је познат за свега 42 (Tudor 1976, 55–58), што је назначило горе поменути проблем и тренд који ће се наставити.

У наредним деценијама дошло је до нових открића која ће значајно променити могућности за сагледавање култне природе овог материјала, јер је на основу њих постала очигледна доминација оловних плочица. Такође, неколико десетина примерака откривено је и током археолошких истраживања,³ што је свакако допринело важним, иако не и довољним сазнањима за коначно разрешење одређених питања. По концентрацији налаза као посебно значајна издвојила се територија некадашње римске провинције Доње Паноније, и то

³ Humer 2009, 248, fig.980; Paridaens 2010; Humer and Kremer 2011, 129 fig. 60; 223 fig. 211; Vajzović 2015; Szabó 2017, 111–126; Bondoc 2018, 229; Nemeti and Cristea 2020; За преглед налаза са домаћих археолошких локалитета: Црнобрња и Племић 2015, 186–193, Табела I (Библиографија икона).

првенствено област данашњег Срема. Значај области данашњег Срема истичу и два каталошка прегледа оловних плочица – Р. Ф. Ертла из 1996. године и В. Малбашића из 2021. године. Наиме, од укупно 450 примерака који су евидентирани у Ертловом каталогу, њих 323 је објављено по први пут. Од тога се као место налаза, уз речи „наводно” или „највероватније” за чак 302 комада наводи Сирмијум или његова околина, а за 21 примерак да је потекао са шире територије Доње Паноније. Додатно, у новијем каталогу В. Малбашића приказана су 304 непубликована примерка, од којих чак 202 потичу са територије Срема, односно из југоисточног дела Доње Паноније (Malbašić 2021, 43–139, 224). Такође, овај аутор помиње и занимљив групни налаз од приближно тридесетак комада, нађен у кориту реке Саве близу кеја у Сремској Митровици, који данас припада једној приватној колекцији (Malbašić 2021, 225).

Неопходно је поменути и тренутно најобимнију приватну колекцију, колико је нама познато, која припада професору Манфреду Клаусу из Франкфурта, а броји између 700 и 800 примерака. Ради се о махом непубликованим налазима оловних плочица,⁴ а према наводима у литератури они највероватније потичу са територије Србије, односно из Срема (Gordon 2017, 288, бр. 34; Szabó 2017, 12). Имајући у виду све изнето, може се закључити да је концентрација оловних плочица на нашем тлу била изузетно велика – реч је о приближном броју између 1300 и 1450 примерака у приватним колекцијама, било публикованих или не.⁵ Будући да је реч о налазима који су махом нађени ван контекста археолошких истраживања, случајно, приликом орања и сличних радова, или наменски кроз фокус нелегалних трагача са намером „извоза” на страна тржишта, очигледно је у којој мери оваква ситуација ограничава могућности ширих сагледавања култа.

„Извоз” оловних плочица са тла Србије и путеви њихове дистрибуције

Иако проблем „извоза” оловних плочица тзв. култа подунавских коњаника није био у средишту пажње домаће стручне јавности,⁶ постоји свест о организованом плачкању наших локалитета, те се на његове размере већ неко време упозорава (Гуштин 2017; Filipović and Vasić 2017, 335–336; Filipović 2019; Црнобрња 2018, 78; Црнобрња 2021, 22, 42–43). Данас

⁴ Из ове колекције публиковано је свега неколико специфичних налаза са натписима COMES TIBI SO(M), односно COMES TIBI, протумаченим као „твој сам следбеник” (Clauss 2006, 219–220, 222, 223; Malbašić 2021, 76–78, 237).

⁵ У Националном музеју историје Украјине налазе се два примерка доспела из приватне колекције С. Н. Платонова, видети: Treister, Zubar and Strokova 2004.

⁶ На ову важну тему је најпре указао Чаба Сабо путем свог блога о римској религији (Szabó 2016).

у Србији готово да нема места где нису боравили илегални трагачи који су, користећи метал-детекторе или најсавременију опрему попут георадара и геомагнетних детектора, уз дубоко ригловање прекопавали заштићене археолошке локалитете. Још један проблем у нашој средини намеће се почев од 2010. године, када се појавило удружење грађана „Архео-аматери”. У статуту тог удружења наводи се да њихови чланови могу да спроводе „истраживања” на локацијама које нису културно добро, што подразумева ископавања као и истраживања недеструктивним методима. Истовремено су предвидели и да се финансирање тих „истраживања” може вршити кроз продају нађених предмета током истраживачких акција, а од 2013. године формирали су и своју „чуварску службу археолошких локалитета” (Црнобрња 2018, 78–79). Оно што је важно за нашу тему односи се на фотографије налаза оловних плочица које су публиковане на њиховом интернет сајту, док је пропратни текст о култу заправо више заснован на популистичким претеривањима, него на ваљаној научној интерпретацији (Ковачевић 2013).

С обзиром на то да се у случају оловних плочица подунавских коњаника ради о заиста великом броју примерака у приватним колекцијама, вероватно формираним деценијама уназад, може се претпоставити да постоји читав ланац састављен од оних који трагају и копају, затим купаца или „извозника”, односно крајњих продајних места и купаца.⁷ Кроз литературу свакако можемо увидети да су бројни европски градови финалне дестинације оваквих налаза, па тако Р. Ф. Ертл у уводном делу своје публикације напомиње да је колекцију формирао током неколико година посећујући антикварнице у Лондону, Штутгарту, Паризу, Минхену и Бечу, као и буџле пијаче Беча, Париза и Рима (Ertl 1996, 3). Посебно се истичу тржишта антиквитета у Лондону и Минхену (Gordon 2017, 288, бр. 34), уз напомену да Бугарска у последње време постаје веома плодно тло за овакву трговину (Szabó 2016).

Оно што додатно отежава ситуацију у погледу „извоза” оловних плочица подунавских коњаника, јесте и организована мрежа активности која се спроводи путем интернета, где је тек крајњи исход тог процеса продаја ових артефаката или њихово присуство на онлајн-аукцијама (сл. 1–3).⁸

⁷ У погледу материјала овог култа, говорећи о илегалној трговини, поред оловних икона, „извозе” се и друге врсте налаза, попут мањег мермерног рељефа чији је покушај кријумчарења 2007. године спречила мађарска погранична полиција, зауставивши га на српско-мађарској граници. За овај налаз је претпостављено да је потекао са тла Паноније или области у близини границе и данас се чува у Мађарском националном музеју (Szabó 2017, 55–56).

⁸ До бројних онлајн-понула може се доћи једноставним укуцавањем кључних речи *danubian rider plaque/icon* у Google претраживач, те наводимо само неке примере: <https://www.lotsearch.net/lot/iron-age-danubian-rider-cult-plaque-12769500>; <https://www.catawiki.com/en/1/38294077-ancient-roman-lead-danubian-rider-plaque> (01. 04. 2022)

Сл. 1. Аверс оловне иконе тзв. култа подунавских коњаника у слободној продаји на интернету (<https://www.ebay.com/itm/193714849928>)

Fig. 1. Obverse of the Danubian horsemen lead plaque, online sale offer (<https://www.ebay.com/itm/193714849928>)

Посебно су забрињавајући резултати недавно спроведеног истраживања о теми нелегалних ископавања и трговине на простору бивше Југославије, чији је фокус био управо дистрибуција података и фотографија налаза путем интернета и дигиталних платформи, односно свих данас расположивих врста онлајн-комуникација као што су специјализовани форуми, друштвене мреже (*Facebook, Instagram*) и медији (*Pinterest, YouTube*), те генеричке или специјализоване платформе за куповину (*eBay, Etsy, Vcoins*) (Hardy 2021). Циљ истраживања је био да се покаже како трагачи за артефактима таргетирају сајтове и предмете који су интересантни за колекционаре и тржиште, њихове односе са клијентима кроз дигиталну комуникацију, као и како долазе до опреме или креирају партнерства и организације. Оно што је у овом случају за нас поражавајући податак, јесте да је таквих трагача, лоцираних на основу постављених параметара за идентификацију активности нелегалног трагања и трговине, у Србији било неколико пута више него у свим осталим земљама региона, односно Европе (Hardy 2021, Tab. 1). Такође, уочено је да у Србији постоји и више онлајн-заједница које се баве

Сл. 2. Реверс оловне иконе тзв. култа подунавских коњаника у слободној продаји на интернету (<https://www.ebay.com/itm/193714849928>)

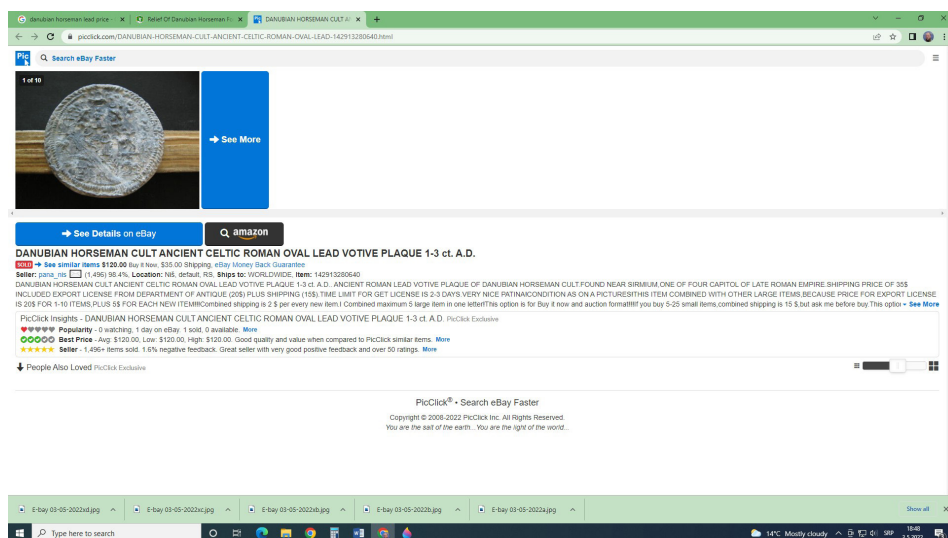
Fig. 2. Reverse of the Danubian horsemen lead plaque, online sale offer (<https://www.ebay.com/itm/193714849928>)

поменути питањима него у свим земљама бивше Југославије (Hardy 2021, Tab. 2). Додатно, врло је алармантно што се на домаћим порталима оловне иконе о којима овом приликом расправљамо могу лако наћи у слободној продаји на популарним сајтовима као што су *Хало огласи*⁹ и *Лимундо*, примера ради један такав налаз продаје се као „Оловна икона Трачког коњаника (*Sol Invictus*)”, уз потврду продавца да „предмет који продајем није културно добро или овлашћена институција одбија право прече куповине”.¹⁰

Изнетој проблематици придружује се и појава врло прецизних копија оваквих налаза, које је без одговарајуће анализе и предзнања, посебно у случају интернет продаје, тешко препознати. Копирање старина је постало актуелно већ од краја 19. века, када се појављују врло квалитетни фалсификати или се израђују и концептуално слични предмети, што је пракса која

⁹ <https://www.halooglasi.com/antikviteti-i-kolekcionarstvo/arheoloske-zbirke/arheoloska-zbirka/4045738> (01. 04. 2022)

¹⁰ <https://www.limundo.com/kupovina/Numizmatika/Kovanice/Antika-i-Srednji-vek/Olovna-ikona-Trackog-konjanika-Sol-Invictus-/80768127> (01. 04. 2022)

Сл. 2. Понуда оловне иконе тзв. култа подунавских коњаника на сајту *eBay*, са дозволом за извоз

Fig. 2. Offer of the Danubian horsemen lead plaque on *eBay* (with an export license)
<https://picclick.com/DANUBIAN-HORSEMAN-CULT-ANCIENT-CELTIC-ROMAN-OVAL-LEAD-142913280640.html>

је у последњим деценијама у Србији постала уносан посао (Гуштин 2017, 350). Стога нас не чуди што данас наилазимо на читаве блог странице које се баве упутствима за колекционаре како да препознају копије оловних икона подунавских коњаника,¹¹ док се и у стручној литератури понекад износе сумње у оригиналност појединих примерака (Ertl 2014, 117, abb. 1).

Девастација археолошке баштине и улога званичних институција

Када се покрене питање неовлашћеног прибављања, поседовања и промета археолошких артефаката, односно културних добара и добара која уживају претходну заштиту, у јавности се најчешће поведе и полемика о одговорности државних институција, односно о томе колико оне улажу напора у спречавање тих појава. Међутим, ретко се у јавности и медијима поведе полемика о томе које све државне институције морају бити укључене у превенцију, спречавање и процесуирање починилаца који учествују у процесу неовлашћеног прибављања, поседовања и промета археолошких артефаката. Да би се прибавио један археолошки артефакт, у овом случају оловна икона подунавских коњаника, неопходно је обавити следеће радње:

¹¹ <http://www.collector-antiquities.com/real-or-fake/fake-danubian-rider-lead-plaques.html> (01. 04. 2022)

- Претрагом метал-детектором и вршењем ископа долази се до предмета, што представља кривично дело „неовлашћено извођење археолошких радова” (*Кривични законик РС*, чл. 353а)
- Вршењем ископа се уништава или оштећује археолошки контекст, што представља кривично дело „уништење или оштећење туђе ствари” (*Кривични законик РС*, чл. 212 ст. 3)
- Присвајање на тај начин пронађеног предмета не представља само кршење *Закона о културним добрима* (чл. 28) већ је то и кривично дело „тешка крађа” (*Кривични законик РС*, чл. 204 ст. 3)
- Трговина предметима који су прибављени вршењем кривичног дела такође представља кривично дело „прикривања”, у оквиру кога се као отежавајућа околност препознаје трговина културним добрима и добрима која уживају претходну заштиту (*Кривични законик РС*, чл. 221 ст. 4)
- Неовлашћено изношење из земље у иностранство културног добра или добра које ужива претходну заштиту такође је кривично дело (*Кривични законик РС*, чл. 221а)

Предвиђене санкције за наведена дела нису мале, те износе и до осам година затвора. Одредбе Кривичног законика Републике Србије остављају утисак да је наша држава увидела значај културног наслеђа, као и специфичну осетљивост археолошког наслеђа, те је томе прилагодила и санкције које треба да одврате потенцијалне починиоце. Пракса, међутим, указује на супротно. У Табели 1 сабрали смо званичне статистичке податке о извршиоцима кривичних дела против културног наслеђа у периоду од 2011. до 2020. године, док су у Табели 2 за исти период приказани подаци о извршиоцима кривичног дела неовлашћеног изношења и уношења културних добара и добара која уживају претходну заштиту.¹² Статистички подаци су поразни. Илегалним трагањем за археолошким артефактима и прекопавањем археолошких локалитета се, по слободним проценама, бави барем 10.000 особа у Србији,¹³ а на годишњем нивоу у последњих десет година у просеку је пријављивано 7,6 особа, процесуирано 4,3 а осуђиване су 4 особе годишње.

¹² У оквиру званично доступних статистика кривична дела „тешка крађа”, „уништење или оштећење туђе ствари” и „прикривање” дати су збирно, те није могуће разлучити колики број дела у оквиру тих категорија се односио на дела почињена према културном наслеђу, *Пунолетни учиниоци кривичних дела* (01. 04. 2022)

¹³ На то указује и број пратилаца појединих група на фејсбуку: Metal detekting Srbija – 4.900 чланова (<https://www.facebook.com/search/top?q=metal%20detekting%20srbija>), Tragači riznica na Balkanu – 7400 чланова (<https://www.facebook.com/groups/4245538315460347>), Najbolji tragaci kovanica – 11.100 чланова (<https://www.facebook.com/groups/1166205260136020>), Traganje Srbija – 12.000 чланова (<https://www.facebook.com/groups/traganjesrbija>) (15. 04. 2022)

Неовлашћено извођење археолошких радова / Unauthorised archaeological works						
	Пријављени Reported	Оптужени Charged	Осуђени Convicted	Затворска казна Prison sentence	Условна казна Suspended sentence	Споредна казна Minor penalty
2020	14	5	5	1*	4	0
2019	10	4	-	-	-	-
2018	5	5	5	0	5	0
2017	17	10	10	1*	9	6
2016	8	5	3	0	3	3
2015	11	6	5	1*	4	2
2014	3	2	2	0	0	1**
2013	2	2	-	-	-	-
2012	2	-	6	0	6	0
2011	4	4	4	0	4	3
УКУПНО TOTAL	76	43	40	3*	35	15

* У кућном затвору / House arrest

** Рад у јавном интересу / Community service work

Табела 1. Подаци о извршиоцима кривичних дела против културног наслеђа у периоду од 2011. до 2020. године

Table 1. Data on perpetrators of crimes against cultural heritage in the period from 2011 to 2020

Из навода у првом делу овога рада може се увидети да се у само две највеће приватне збирке у иностранству налазило око 1000–1100 оловних икона подунавских коњаника,¹⁴ које углавном потичу са подручја Срема. А то је само једна од многих врста археолошких артефаката који се износе из Србије. Сви ти предмети су морали најпре да буду илегално ископани, а потом и изнети из Србије у иностранство. Само на основу личног професионалног искуства једног од аутора овога рада¹⁵ знамо да је у протеклих 10 година Царина музејима доставила на десетине група археолошких предмета који су запленили приликом покушаја преношења преко границе, поштом или друмским транспортом. Али то се не види у званичној статистици. Просечно је за то кривично дело годишње било пријављивано 1,5

¹⁴ Овај податак се односи на колекције Р. Ф. Ертла и М. Клауса, иако је део колекције Р. Ф. Ертла након публиковања поклоњен Римско-германском Централном музеју у Мајнцу.

¹⁵ А. Н. Црнобрња у оквиру редовне делатности у Народном музеју Србије врши и експертизе и даје мишљења за потребе полиције, тужилаштва и судова.

Неовлашћено изношење и уношење културног добра / Unauthorised export and import of cultural good						
	Пријављени Reported	Оптуђени Charged	Осуђени Convicted	Затворска казна Prison sentence	Условна казна Suspended sentence	Споредна казна Minor penalty
2020	4	2	1	0	1	0
2019	1	0	-	-	-	-
2018	1	1	1	0	1	0
2017	1	1	1	0	0	1
2016	0	0	0	0	0	0
2015	1	0	0	0	0	0
2014	1	1	1	1	0	0
2013	4	4	-	-	-	-
2012	1	1	1	1	0	0
2011	1	1	1	0	1	0
УКУПНО TOTAL	15	11	6	2	3	1

Табела 2. Подаци о извршиоцима кривичног дела неовлашћеног изношења и уношења културних и добара која уживају претходну заштиту у периоду од 2011. до 2020. године

Table 2. Data on perpetrators of crimes of unauthorised export or import of cultural goods and goods that enjoy prior protection in the period from 2011 to 2020

лица, а осуђивано 0,6. Разлог томе лежи у поразној чињеници да полиција и дежурни тужиоци то дело избегавају да препознају као кривично, што оно и јесте, већ га најчешће третирају као прекршај.

Неажурност и незаинтересованост полиције, тужилаштва и судова за кривична дела против културног наслеђа, а нарочито оних која се чине на штету археолошког наслеђа, само доприносе омасовљавању те врсте деликата. Трагање за археолошким артефактима уз девастацију археолошких локалитета, илегална трговина и извоз из земље, изузетно су атрактивни за свакога коме треба новац. Ризик је минималан, а зарада може да варира од задовољавајуће, као извора за допуну кућног буџета, до енормне. Све зависи од среће и умешности трагача, односно посредника у ланцу илегалне трговине. Иако је у питању добро организован криминал, са јасно уочљивим учесницима у ланцу вршења кривичних дела, наша држава га у пракси не препознаје као таквог. Због тога и не треба да нас изненади што се у иностраним анализама наводи да је трагање за археолошким артефак-

тима и трговина њима у Србији достигла „индустријске размере” (Congail 2020). Један део те „индустрије” резултовао је ситуацијом да се приближно 85% познатих оловних икона подунавских коњаника налази у приватним колекцијама, а од тога око 74 % у иностранству, док се, са друге стране, у музејима у Србији чува тек око 100 примерака.¹⁶ Подсетили бисмо да је овде у питању само једна врста карактеристичних предмета, док је укупна количина изнетих археолошких артефаката на годишњем нивоу непозната.

Имајући у виду комплексност изнетог проблема, радови у домаћој литератури који указују на проблем илегалног прибављања и трговине археолошким артефактима, као и на могуће приступе решавању тог проблема, још увек су малобројни (Матић 2012, *Уништавање археолошке баштине* 2015, Бенцаревић 2015, Filipović and Vasić 2017, Filipović 2019, Црнобрња 2019, Црнобрња 2020). У другим земљама се томе придаје далеко већа пажња, како на нивоу Европске уније (*Study on preventing and fighting illicit trafficking* 2011), тако и на нивоима појединих земаља, где нарочито треба истаћи велики напредак Бугарске на том пољу (Boyadzhiev et al. 2018).

Ипак, неопходно је напоменути да су у последњих неколико година у Србији учињени први знатнији организовани институционални помаци на подручју превенције неовлашћеног прибављања и промета археолошких артефаката. Поред већ помињаног пројекта Српског археолошког друштва, *Подизање свести о значају археолошког наслеђа*, који се реализује од 2017. године (Црнобрња 2019, Црнобрња 2020), Национални комитет ICOM Србија је у оквиру сарадње са међународним комитетом ICOM учествовао у изради *Red List of Southeast European Cultural Objects at Risk* (Red List 2022). Сектор за међународне односе и европске интеграције Министарства културе и информисања је 2022. године организовао серију радионица за представнике полиције, тужилаштва, царине и служби заштите културног наслеђа, у оквиру пројекта *Подизање капацитета за борбу против илегалног увоза, извоза и преноса власништва над културним добрима на локалном нивоу* (Програм партиципације Унеска 2020–2021), уз објављивање пратеће публикације (Voz 2022). Република Србија је ратификовала *Конвенцију о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара*, коју је 1970. године донео Унеско (*Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 50/73). Међутим, та конвенција обухвата широке области, укључујући кривично право, приватно право, превентивне

¹⁶ Напомињемо да су прорачуни урађени према подацима доступним у литератури односно публикованим примерцима из музејских збирки, тако да нису искључена извесна одступања у изнетим статистичким подацима.

мере, дипломатију и међународну сарадњу. Ради успешнијег спровођења начела која прокламује Унеско Конвенција, UNIDROIT¹⁷ је 1995. године до-нео *Конвенцију о украденим или илегално извезеним културним објектима*.¹⁸ Нажалост, Република Србија још није ратификовала UNIDROIT конвенцију, али се на сајту Министарства културе и информисања она наводи као једна од конвенција које треба да буду ратификоване.¹⁹ Квалитативни помак по питању законске регулативе која се односи на извоз, увоз и поврат културних предмета учињен је доношењем *Закона о културном наслеђу* („Сл. гласник РС”, бр. 129/2021), који на снагу ступа 28. 12. 2022. године. Члановима 107–113 тог закона регулисани су увоз, уношење и извоз и изношење културних добара, а чланови 114–129 односе се на повраћај културних предмета и донети су у складу са обавезујућим прописима ЕУ, и ради усклађивања са њима. Ипак, треба обратити пажњу на то да чл. 136, ст. 1 *Закона о културном наслеђу* прописује да ће његови чл. 114–129 бити у примени даном приступања Републике Србије Европској унији.

Закључна разматрања

На основу свега што смо овом приликом изнели, пре него што се осврнемо на последице овако великих размера нелегалног трагања за оловним плочицама култа подунавских коњаника на територији Србије, указаћемо најпре на једну појаву која се тиче домаће научне средине. Наиме, ради се својеврсној затворености јер чини се да она у последњих неколико деценија није на одговарајући начин кореспондирала са актуелним иностраним публикацијама и новим истраживањима, што одлично може илустровати податак да у нашој литератури публикација Р. Ф. Ертла, иако објављена пре више од две деценије, до сада скоро да и није била цитирана.²⁰ Тиме је бар по питању типологије и статистичког прегледа оловних икона, те њихове распрострањености, учињен велики пропуст у синтетичком сагледавању култа.

Са друге стране, поред очигледне девастације домаћих археолошких локалитета услед активности нелегалних трагача, те разореног контекста као драгоценог извора сазнања, неопходно је запитати се и колико науку

¹⁷ Међународни институт за унификацију приватног права.

¹⁸ <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/> (приступљено 31. 07. 2022. године)

¹⁹ <https://www.kultura.gov.rs/tekst/65/sektor-za-medjunarodne-odnose-i-evropske-integracije-u-oblasti-kulture.php> (приступљено 31. 07. 2022)

²⁰ Колико је нама познато цитирана је тек у публикацији В. Малбашића из 2021. године.

у овом случају ограничава тако велики број примерака оловних плочица у приватним колекцијама? Будући да имамо сазнања о више стотина њих које нису публиковане, да ли је уопште могуће у овом тренутку реално говорити о финалној типологији, иконографским варијантама или хроничном недостатку натписа? Коначно, да ли је овакав пропуст струке и надлежних органа допринео умањењу шансе да се финално одгонетне природа овог мистериозног култа? У неким његовим будућим разматрањима сматрамо да би свакако требало имати у виду овом приликом изнете чињенице. Такође, надамо се да овај рад може представљати и својеврстан апел упућен како стручној, тако и широј јавности, о неопходности заустављања негативних трендова повезаних са илегалним трагањем за артефактима прошлости на нашој територији, односно учинковитијим активностима свих надлежних по том питању. Само ће се на тај начин допринети смањењу обима или пак престанку „извоза” не само оловних плочица тзв. култа подунавских коњаника већ и другог археолошког материјала са тла Србије.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бенцаревић, Т.** 2011. Прилог идентификацији богиње на споменицима култа подунавских коњаника. *Гласник Српског археолошког друштва* 27: 83–104.
- Бенцаревић, Т.** 2015. Предлог мера за унапређење заштите културног наслеђа. *Гласник Српског археолошког друштва* 30 (2014): 363–371.
- Bondoc, D.** 2018. The representation of Danubian Horsemen from Cuipercentii Vechi, Dolj County, in: *La Dacie et L'Empire Romain, Mélanges d'épigraphie et d'archéologie offerts à Constantin C. Petolescu*, eds. M. Popescu, I. Achim and F. Matei-Popescu, 229–257. Bucarest: Editura Academiei Române.
- Boyadzhiev et al.** 2018. *Rescued Treasures of Bulgaria*, Boyadzhiev K., Popov K., Chukalev K. (eds), National Archaeological Institute with Museum – BAS, Sofia.
- Boz, Z.** 2022. Борба против недозвољене трговине културним добрима: приручник за европско правосуђе и службе за спровођење закона. UNESCO – Министарство културе и информисања републике Србије. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380632> (15. 04. 2022)
- Vajzović, D.** 2015. Novootkriveni nalaz pločice sa prikazom kulta dunavskog konjanika s lokaliteta Đelilovac kod Travnika. *Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja* Sarajevo XLIV: 95–114.
- Gigliolli, G. Q.** 1951. Due gemme basilidiane del Museo Archeologico di Perugia. *Archeologia Classica* 3/2: 199–208.
- Gordon, R.** 2017. Projects, performance and charisma: Managing small religious groups in the Roman Empire, in: *Beyond Priesthood. Religious Entrepreneurs and Innovators in the Roman Era*, eds. R. L. Gordon, G. Petridou and J. Rüpke (eds.), 277–315. Berlin: De Gruyter.

- Гуштин, М.** 2017. Археолошка ризница Србије на пијаци Европе. *Гласник Српског археолошког друштва* 33: 349–357.
- Ertl, R. F.** 1996. *Donaureiter-Bleivotivtafeln: Versuch einer Typologie, Publikationen des Museumsvereines Petronell-Carnuntum Auxilliarkastell*. Petronell-Carnuntum: Museumsverein Petronell-Carnuntum Auxilliarkastell.
- Ertl, R. F.** 2014. Neue Donaureiter-Bleivotivtafeln entdeckt. *Almogaren XLIV-XLV* (2013–2014): 99–134.
- Закон о културним добрима** („Сл. гласник РС”, бр. 71/1994) <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1994/71/1/reg> (15. 04. 2022)
- Zotović, Lj.** 1998. The cult of Lunar Goddess or the Cult of Danubian Horseman. *Starinar XLIX*: 63–75.
- Iconomu, C. and Chiriac, C.** 2004. Contribuții la iconografia Cavalerilor danubieni în Dobrogea (II). *Arheologia Moldovei XXVII*: 83–87.
- Iskra-Janošić, I.** 1966. Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji. *Opuscula archaeologica* VI: 49–68.
- Јованова, Ј.** 1995. Споменик од култот на Дунавските коњаници. *Macedoniae Acta Archaeologica* 14 (1993–1995): 155–172.
- Јованова, Ј.** 1999. Две оловни плочи од култот на Дунавските коњаници. *Macedoniae Acta Archaeologica* 16 (1997–1999): 177–186.
- Ковачевић, Р.** 2013. Култ подунавских коњаника, <http://www.arheo-amateri.rs/2013/06/kult-podunavskih-konjanika/> (01. 04. 2022)
- Кривични законик** („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019) <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg> (15. 04. 2022)
- Malbašić, V.** 2021. *U potrazi za neimenovanim boginjom: Kult podunavskih konjanika – paradigma ili zablude*. Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma.
- Матић, М.** 2012. Правни аспекти заштите археолошког наслеђа. *Наслеђе* 6: 283–288.
- Nemeti, S. and Cristea, Ș.** 2020. New Reliefs Plaques from Pojejena (Caraș-Severin county) depicting the Danubian Riders. *Ziridava, Studia archaeologica* 34: 277–286.
- Ochsenschlager, E. L.** 1971. Lead plaques of the Danubian horseman type at Sirmium. *Sirmium II*: 51–68.
- Paridaens, N.** 2010. Une plaquette aux Cavaliers Danubiens découverte à Merbes-le-Château (Prov. Hainaut, Belgique). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 40/III: 411–423.
- Pleмић, В.** 2013. Contribution to the Study of the Danubian Horsemen Cult: Iconographic Syncretism of the Danubian Goddess and Celtic Fertility Deities. *Archaeologica Bulgarica* XVII: 59–72.
- Пунолетни учиниоци кривичних дела**, Републички завод за статистику, Република Србија <https://www.stat.gov.rs/sr-Cyrl/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela> (приступ 01. 04. 2022)
- Red List 2022**. *Red List of Southeast European Cultural Objects at Risk*. ICOM https://icom.museum/wp-content/uploads/2021/10/ICOM_RLSEE_Website_20211013_EN_Final.pdf (15. 04. 2022)

Study on preventing and fighting illicit trafficking 2011. *Study on preventing and fighting illicit trafficking in cultural goods in the European Union*, by the CECOJI-CNRS – UMR 6224, Contract No. Home/2009/ISEC/PR/019-A2, Final Report – October 2011. https://www.obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/CECOJI_CNRS_Study_Preventing_2011.pdf (01. 04. 2022).

Статистика 2011–2020. *Пунолетни учиниоци кривичних дела*, Републички завод за статистику, Република Србија <https://www.stat.gov.rs/sr-Cyrl/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela> (01. 04. 2022)

Szabó, A. 2017. Domna et Domnus - Contributions to the Cult-History of the “Danubian Riders” Religion. *Hungarian-Polish studies* 25. Wien: Phoibos Verlag.

Szabó, C. 2016. *Mercurius in danger: notes on the Serbian black market of antiquities, February 8, 2016, Szabó Csaba on Roman Religion*, <https://religioacademici.wordpress.com/2016/02/08/mercurius-in-danger-notes-on-the-serbian-black-market-of-antiquities/> (31. 03. 2022).

Tatcheva, M. 2000. Le syncrétisme religieux dans les provinces balkaniques de l’Empire romain: Les reliefs des soi-disants cavaliers danubiens. *Živa antika* 50: 231–245.

Tóth, I. 2003. Sol Invictus Illyricus I. Problematik des sogenannten donauländischen Reitergottes, in: *Pannonica Provincialia et Archaeologia. Studia sollemnia auctorum Hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata*, (LibArch I.), eds. Á. Szabó and E. Tóth, 467–480. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.

Treister, M., Stroková, L. and Zubar, V. 2004. Two Lead Plaques with a Depiction of a Danubian Horseman from the Collection of the National Museum of the History of the Ukraine. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Vol. 10/3: 67–76.

Tudor, D. 1969. *Corpus monumentorum religionis equitum Danuviorum (CMRED), 1: The monuments, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l’Empire romain* 13. Leiden: Brill.

Tudor, D. 1976. *Corpus monumentorum religionis equitum Danuviorum (CMRED), 2: The analysis and interpretations of the monuments, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l’Empire romain* 13. Leiden: Brill.

Уништавање археолошке баштине 2015. Сесија „Уништавање археолошке баштине” (више радова), *Гласник Српског археолошког друштва* 30 (2014): 259–371.

Filipović, V. 2019. *Cultural heritage of humankind – cheap goods for the auction houses?* Research Gate, December 2019, https://www.researchgate.net/publication/337874885_Cultural_Heritage_of_Humankind_-_Cheap_Goods_for_the_Auction_Houses (01. 04. 2022).

Filipović, V. and Vasić, R. 2017. Illicit antiquities plague in Serbia. *Journal of Serbian Archaeological Society* 33: 335–347.

Hardy, S. A. 2021. It Is Not against the Law, if No-One Can See You: Online Social Organisation of Artefact- Hunting in Former Yugoslavia. *Journal of Computer Applications in Archaeology* 4(1): 169–187, <https://doi.org/10.5334/jcaa.76> (01. 04. 2022).

Humer, F. (ed.) 2009. *Von Kaisern und Bürgern. Antike Kostbarkeiten aus Carnuntum. Katalog zur Ausstellung*, Bad-Deutsch-Altenburg, April 2008. – Sept. 2010. Vienna: Phoibos.

Humer, Franz and Kremer, G. (eds.) 2011. *Götterbilder – Menschenbilder. Religion und Kulte in Carnuntum. Ausstellung 'Erobern – Entdecken – Erleben im Römerland Carnuntum'*, Bad-Deutsch-Altenburg, 16. April – 15. Nov. 2012. Skt. Pölten: Amt der NÖ Landesregierung, Abt. Kultur und Wissenschaft.

Clauss, M. 2006. Comes tibi so(m) - Geheimnisvolle Amulette. *Klio* 88/1: 216–232.

Congail, M. 2020. *Voices of the Disappeared (1) – A (looted) Balkan Celtic Warrior Burial from Bačka Palanka (Vojvodina) in Serbia*. <https://balkancelts.wordpress.com/2020/01/11/voices-of-the-disappeared-1-a-looted-balkan-celtic-warrior-burial-from-backa-palanka-vojvodina-in-serbia/> (15. 04. 2022)

Црнобрња, А. 2017. Археолошко наслеђе у Србији данас – брига државе или посао ентузијаста. *Модерна конзервација* 5: 77–96.

Црнобрња, А. 2019. Подизање свести о значају археолошког наслеђа. *Модерна конзервација* 7: 19–31.

Црнобрња, А. 2020. *Како сачувати археолошко наслеђе. Приручник за локалне самоуправе, планере, доносиоце одлука и друге заинтересоване*. Београд: Српско археолошко друштво.

Црнобрња, А. и Племић, Б. 2015. Просторни контекст налаза икона подунавских коњаника из југоисточног дела Доње Паноније. *Зборник Народног музеја Београд* XXII/1: 171–201.

Cumont, F. 1938. Les Cavaliers danubiens. *Revue archeologique* 12: 67–70.

Adam N. Crnobrnja

The National Museum of Serbia, Belgrade

Bojana B. Plemić

Academy of Applied Studies, Belgrade

ILLICIT TRAFFICKING OF THE DANUBIAN HORSEMEN LEAD PLAQUES

Keywords: *Danubian horsemen, lead plaques, illicit trafficking, export, archaeological context, devastation*

The paper points out the problem of illicit trafficking of the Danubian horsemen lead plaques, coming from the territory of Serbia, primarily from the area of Srem, which are ending up, in large numbers, on European antiques market and in private collections. Thus, by reviewing three large synthetic corpora of these findings, as well as relevant data in recent literature, we came to an approximate number of 1300-1450 pieces belonging to private collections, whether published or not. Such a situation was caused, among other things, by decades of inaccuracy and lack of interest by competent authorities regarding the questions of looting of archaeological heritage. Therefore, we should not be surprised that foreign analyses state that the search and trade of archaeological artefacts in Serbia have reached “industrial proportions”. One part of this “industry” resulted in the situation that approximately 85% of Danubian horsemen lead plaques are in private collections, and about 74% of them are abroad, while only around 100 of them are kept in Serbia’s museums.

Accordingly, on this occasion, we drew attention to the ways of their distribution, and the likely existence of developing chains for such a trade, with a special reference to the growing role of the Internet and various types of on-line communication in these processes. Considering that the biggest consequence of illegal searchers’ activities is the devastation of archaeological sites, which causes the lack of valuable knowledge that an archaeological context itself can provide us in terms of this cult’s perceptions, we considered the extent to which this situation has contributed to the loss of scientific discourse. Since the number of unpublished findings of lead icons from private collections is quite high, the question arises as to how realistic it is at the moment to talk about a final typology, iconographic variants or chronic lack of inscriptions which are the source of many doubts for researchers of this mysterious cult. With another reminder of

the obligations of the authorities and heritage professionals, and the legal framework related to the issues presented here, we hope that this paper can be a kind of appeal about the need to stop the negative trends presented here in terms not only of the Danubian horsemen lead icons “export”, but also other archaeological findings from the territory of Serbia.